

УДК 581.9:502.7 (477.53)

О.М.БАЙРАК, Т.В.КРИВОРУЧКО

Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка
вул. Остроградського, м. Полтава, 23600

ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ РІДКІСНИХ ЕФЕМЕРОЇДІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА СТАН ЇХ ОХОРОНИ

Ключові слова: ефемероїди, Червона книга України, регіонально рідкісні види, заповідні території

Key words: ephemeroïdes, Red Data Book of Ukraine, regionally rare species, protected territories.

О.М. ВАЙРАК, Т.В. КРИВОРУЧКО

THE PECULIARITIES OF RARE EPHEMERODES SPREADING IN THE POLTAVA REGION AND THE STATE OF THEIR PROTECTION

Korolenko V. Poltava State Pedagogical University
2 Ostrogradski str., Poltava, 36000, Ukraine

The peculiarities of 22 rare plant species spreading from the group of ephemeroïdes in the Poltava region are analyzed. 10 species are included into the Red Data Book of Ukraine, 11 – regionally rare are protected in the region. Among them 8 species are typical for broadleaved forest, 3 – coniferous and mixed forests, 8 – steppe, 2 – meadows. For all the species, the new locations shown on the map are listed. The preservation territories where there have been found the populations of rare ephemeredes are indicated.

Інвентаризація місцезростань видів рослин, включених до Червоної книги України, та оцінка стану їхніх популяцій відповідає заходам, спрямованим на реалізацію “Програми охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної політики з урахуванням регіональних пріоритетів Полтавської області на період до 2010 року”, а також мають важливе значення для підготовки наступного видання Червоної книги України.

Полтавська обл. розташована в центральній та південній частинах Лівобережного Придніпров'я. Зональні типи рослинності — широколистяні ліси, приурочені до розчленованих правих берегів річок Ворскли, Псла, Сули, і лучні степи, які збереглися на схилах балок і річкових долин, займають найменші площі серед природних екосистем. Найбільші площі зайняті різноманітними болотними та лучними ценозами. Їхні особливості детально описані в інших публікаціях [1, 2, 4].

У флорі Полтавської обл. відомо понад 1500 видів вищих судинних рослин. Майже п'ята її частина (близько 300 видів) потребує охорони, в тому числі 21 вид ефемероїдів [2, 4, 5]. Останні стали рідкісними внаслідок безпосереднього порушення природних екотопів (вирубування лісів, розорювання степів), а також завдяки господарській діяльності людини (випасання худоби, збирання на букети).

У ході оптимізації структури природно-заповідної мережі Полтавщини практично всі виявлені місцезнаходження рідкісних ефемероїдів були взяті під охорону [1, 4].

Метою цього дослідження було вивчення особливостей сучасного поширення популяцій рідкісних видів ефемероїдів та аналіз їх охорони в існуючій заповідній мережі Полтавської області.

Матеріал і методика досліджень

Видовий склад рідкісних ефемероїдів, які ростуть на території Полтавської обл., був виявлений у ході оригінальних досліджень, проведених протягом останнього десятиліття [1, 2, 4, 5]. Аналіз поширення видів проведений з урахуванням літературних даних [8]. У 2002 р. було проведено 20 експедиційних виїздів до існуючих і перспективних для заповідання територій Полтавської обл., досліджені відомі та нові локалітети рідкісних ефемероїдів (чисельність виду, фенологія, вплив антропогенних факторів), проведено їх картування, складені созологічні паспорти, встановлені еталонні заповідні території – полігони подальших популяційних досліджень.

Обговорення результатів досліджень

За літературними й оригінальними даними у флорі Полтавської обл. представлені 10 видів ефемероїдів, уключених до “Червоної книги України” [8] (далі в тексті й таблиці позначені **) та 11 регіонально рідкісних, які охороняються в Полтавській обл. (далі позначені *).

Проведені за останнє десятиліття флористичні й геоботанічні дослідження в регіоні показали, що дані, представлені в “Червоній книзі України” про поширення рідкісних ефемероїдів не повні [8].

У ценотичному відношенні серед рідкісних ефемероїдів переважають лісові види (11), серед яких найбільша кількість приурочена до зональних широколистяних лісів (табл. 1).

Найпоширенішим видом типових для лівобережжя Лісостепової зони широколистяних лісів є *Scilla siberica*, популяції якого є домінуючими серед синузій інших лісових ефемероїдів. Цей вид входить до складу діагностичних видів союзу *Quercus robur*-*Tilion cordatae* класу *Quercus-Fagetea* [3]. Типовими представниками ценозів цього союзу є такі види як ***Tulipa quercetorum* та ***Fritillaria ruthenica*. Для першого з них характерні чисельні популяції, в яких переважають вегетативні особини. Чисельність генеративних особин змінюється від 1-2 до 5-7 на м². Популяції другого виду трапляються спорадично, як правило – малочисельні, проте всі особини належать до генеративних.

В угрупованнях асоціації *Stellario holostea*-*Aceretum platanoidis* зрідка трапляється *Corydalis marschalliana*.

Лише з трьох локалітетів приворсклянських правобережних лісів у складі угруповань цього ж союзу відомий диз'юнктивно-ареальний вид ***Allium ursinum* (ботанічний заказник місцевого значення “Розсошенський”, ліси “Опішнянської дачі”).

Центрально-європейські види ***Galanthus nivalis*, **Scilla bifolia*, **Corydalis cava* визначають специфіку ценозів широколистяних лісів союзу *Carpinion betuli*, які поширені в північно-західній частини області. Ці види ростуть в області на східній межі ареалу.

Найчисельніші популяції ефемероїдів широколистяних лісів охороняються в заповідних урочищах “Яри – Поруби”, “Келебердянське”; у ландшафтних – “Балка Широка”, “Лучківський”, ботанічних заказниках – “Розсошенський”, “Довгораківський”; ботанічних пам’яток природи – “Морозівська дача” і “Мгарська дача”, на території Диканського регіонального ландшафтного парку (Парасоцький ліс) [7].

У складі угруповань соснових і мішаних лісів (порядок Pinetalia класу Vaccinio-Piceetea) виявлені місцезростання **Pulsatilla latifolia*, ***Iris pineticola* (союз Festuco-ovinae-Pinion sylvestris), *Iris hungarica* (союз Pino-Quercion).

Рідкісні види ефемероїдів соснових лісів охороняються на території ботанічних заказників “Гадяцький бір”, “Борівський”, ландшафтних заказників “Червонобережжя”, “Новосанжарський”.

Таблиця 1.

Кількість локалітетів рідкісних ефемероїдів, виявлених у Полтавській обл.

Вид	Кількість локалітетів		
	Відомих за ЧКУ ¹	Нових	ут. ч. охороняються
Степові			
1. <i>*Anemone sylvestris</i> L.	-	6	2
2. <i>*Bellevalia sarmatica</i> (Pall. ex Georgi) Woronow	3	3	3
3. <i>**Bulbocodium versicolor</i> (Ker-Gawl.) Spreng.	5	7	5
4. <i>**Crocus reticulatus</i> Stev. ex Adams	9	8	6
5. <i>*Hyacinthella leucophaea</i> (C. Koch) Schur	-	7	5
6. <i>*Iris pumila</i> L.	-	6	4
7. <i>*Muscari neglectum</i> Guss.	-	6	5
8. <i>**Pulsatilla nigricans</i> Stoerck.	9	13	11
Лісові			
9. <i>**Allium ursinum</i> L.	-	2	1
10. <i>*Corydalis cava</i> (L.) Schweigg et Koerte	-	5	3
11. <i>*Corydalis marschalliana</i> (Pall. ex Willd) Pers.	-	4	3
12. <i>**Galanthus nivalis</i> L.	(1)	1	1
13. <i>**Fritillaria ruthenica</i> Wikstr.	2	5	3
14. <i>*Iris hungarica</i> Waldst. et Kit.	-	6	5
15. <i>**Iris pineticola</i> Klok.	в ареалі	3	2
16. <i>*Pulsatilla latifolia</i> Rupr.		6	4
17. <i>*Scilla siberica</i> Haw.	-	Часто, повсюди	
18. <i>*Scilla bifolia</i> L.	-	12	5
19. <i>**Tulipa quercetorum</i> Klok. et Zoz	в ареалі	14	12
Лучні			
20. <i>**Fritillaria meleagroides</i> Patr. ex Schult. et Schult. fil.	5	5	4
21. <i>**Ornithogalum boucheanum</i> (Kunth) Aschers.	-	3	2

¹Примітка: ЧКУ – Червона книга України [8]

У лучно-степових ценозах (союз Fragario viridis-Trifolion montani класу Festuco-Brometea) по всій території області спорадично трапляються популяції ***Crocus reticulatus*, ***Bulbocodium versicolor*, ***Pulsatilla nigricans*, **Muscari neglectum*, **Anemone sylvestris* (місцями досить чисельні). У складі угруповань союзу Astragalo-stipion (південні райони області) виявлені рідкісні малочисельні популяції **Iris pumila* та **Bellevalia sarmatica*, видів, які ма-

ють на Полтавщині північну межу поширення.

Найчисельніші популяції лучно-степових ефемероїдів охороняються в ботанічних заказниках “Скоробір”, “Драбинівський”, “Воскобійницький”, “Новодиканський”, ландшафтних заказниках “Олегова балка”, “Лучківський”.

На заплавних луках понизь річок Ворскли, Псла, Сули домінує в ценозах союзу *Festucion pratensis* класу *Molinio-Arrhenatheretea* типовий для лівобережжя вид – ***Fritillaria meleagroides*, чисельність популяцій якого значно зменшилася за останні 20 років (ботанічні заказники “Зачепилівський”, “Глибочанський”). Зрідка на луках та в заплавних лісах трапляються популяції ***Ornithogalum boucheanum* (ботанічні заказники “Драбинівка”, Довгораківський”).

Збереження генофонду рідкісних рослин у сучасних умовах повинно відбуватися не лише в природних умовах, а й в культурі – у ботанічних садах, парках-пам’ятках садово-паркового мистецтва. Цей напрямок збереження і відновлення рідкісних видів флори в культурі є перспективним і для Полтавщини. У 2000-2002 рр. оновлена й поповнена колекція рідкісних первоцвітів на території парку-пам’ятки садово-паркового мистецтва “Парк агробіостанції педуніверситету” на трьох ділянках: “Сторінки Червоної книги” – 6 видів (17 особин), на клумбах біля адмінкорпусу – 6 видів (20 особин), на затіненій ділянці біля водотоку – 2 види (5 особин).

Висновки

За результатами проведених досліджень для рідкісних ефемероїдів Полтавської обл. встановлено нові місцезнаходження (від 1 до 5), в тому числі на заповідних територіях і перспективних для охорони, в рекреаційних зонах (рис. 1, 2, 3). Найбільша кількість місцезнаходжень в області характерна для степових видів *Pulsatilla nigracans* (22), лісових – *Tulipa quercetorum* (14). Обмежене поширення в регіоні мають деякі лісові види – погранично-ареальний вид *Galanthus nivalis* (1) та реліктовий диз’юнктивно-ареальний вид *Allium ursinum* (2).

Сучасна поліпшена природно-заповідна мережа Полтавщини значною мірою забезпечує охорону всіх рідкісних ефемероїдів, виявлених на території області. Найкраще охороняються в Полтавській обл. популяції рідкісних лісових видів *Tulipa quercetorum*, *Pulsatilla nigracans*, *Crocus reticulatus*, *Bulbocodium versicolor*. Проте в перспективі необхідно забезпечити охороною всі виявлені місцезнаходження рідкісних ефемероїдів, уключених до “Червоної книги України” [8].

Еталонними ділянками для дослідження стану популяцій рідкісних ефемероїдів на Полтавщині є такі заповідні об’єкти як ботанічні заказники “Драбинівка” (10 видів рідкісних ефемероїдів), “Глибочанський” (6 видів), ландшафтний заказник “Лучківський” (13 видів), регіональний ландшафтний парк “Диканський” (14 видів) [6, 7].

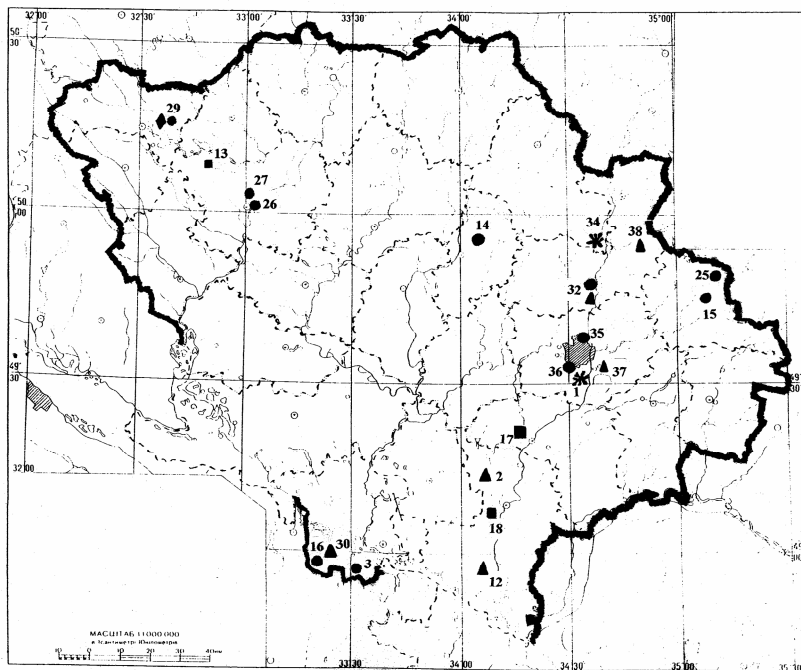

Рис. 1 Нові місцезнаходження ☼ – *Allium ursinum* L.; ◇ – *Galanthus nivalis* L.; ▲ – *Fritillaria ruthenica* Wikstr.; ● – *Tulipa quercetorum* Klok. et Zoz.; ■ – *Iris pineticola* Klok. у Полтавській області.

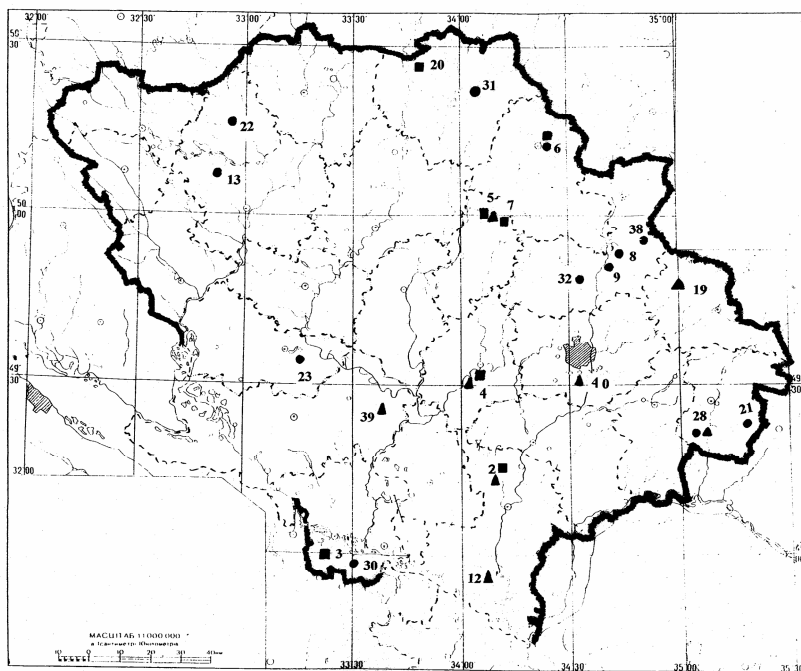

Рис. 2 Нові місцезнаходження ■ – *Bulbocodium versicolor* (Ker-Gawl.) Spreng.; ▲ – *Crocus reticulatus* Stev.ex Adam.; ● – *Pulsatilla nigricans* Stoerck. у Полтавській області.

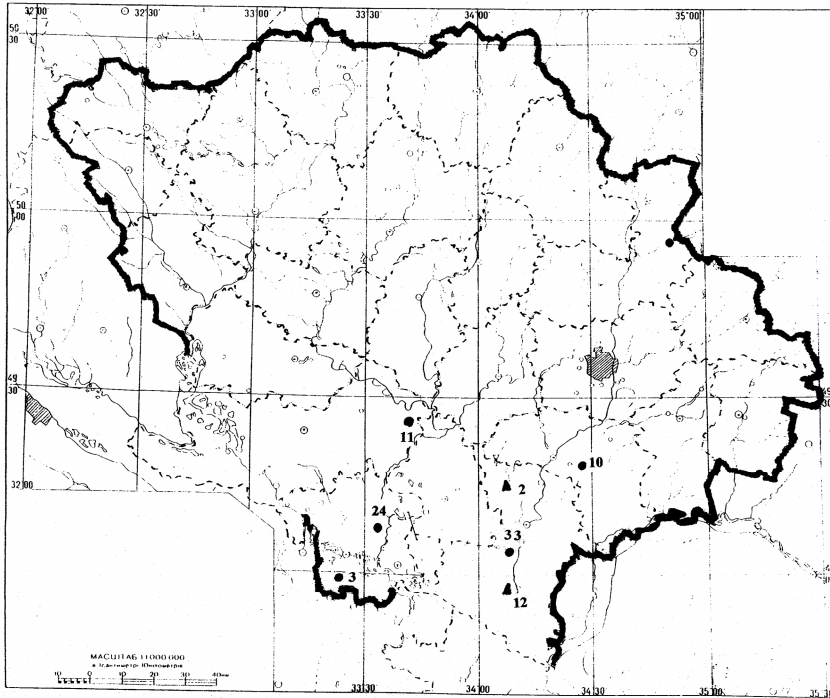

Рис. 3 Нові місцезнаходження ● – *Fritillaria meleagroides* Patrín ex Schult. et Schult. fil.; ▲ – *Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Aschers. у Полтавській області.

Місцезнаходження:

ботанічні заказники: “Розсошенський” (1), “Драбинівка” (2), “Довгораківський” (3), “Новодиканський” (4), “Воскобійницький” (5), “Балка долина” (6), “Величківський” (7), “Борівський” (8), “Приворсклянський” (9), “Зачепилівський” (10), “Глибочанський” (11); ландшафтні заказники: “Лучківський” (12), “Червонобережжя” (13), “Короленкова дача” (14), “Лизняна балка” (15), “Балка Широка” (16), “Новосанжарський” (17), “Жукове” (18), Первозванівський (19), “Зелена балка” (20), “Олегова балка” (21), “Балка Мангаревщина” (22), “Острів” (23), “Нижньопісльський” (24); лісовий заказник “Іскрівський” (25); ботанічні пам’ятки природи: “Морозівська дача” (26), “Мгарська дача” (27); комплексна пам’ятка природи “Академія” (28); заповідні урочища: “Яри-Поруба” (29), “Келібердянське” (30); “Гадяцький бір” (31); регіональні ландшафтні парки: “Диканський” (32), “Нижньоворсклянський” (33); лісовий масив “Опішнянська дача” (34); окол.м. Полтава, Монастирська гора (35), Гришкин ліс (36); окол. ст. Нікольське Полтавський р-н (37); окол. с. Ковалеве Котелевський р-н (38); окол. с. Іванове Селище Глобинського р-ну (39), окол. с. Витівка Полтавський р-н (40).

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І та ін. Заповідна краса Полтавщини. – Полтава: Астрія, 1996. – 188 с.
2. Байрак О.М. Конспект флори Лівобережного Придніпров’я. Судинні рослини. – Полтава: Верстка, 1997. – 164 с.
3. Байрак О.М. Синтаксономія природної рослинності Лівобережного Придніпров’я: аналіз, проблеми, перспективи використання // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56,

№ 11. – С. 90-98.

4. Байрак О.М., Самородов В.М., Стецюк Н.О. та ін. Збережи де стоїш, де живеш (По сторінках Червоної книги Полтавщини. Рослинний світ). – Полтава: Верстка, 1998. – 205 с.

5. Байрак О.М., Самородов В.М., Стецюк Н.О. та ін. В гаю заграли проліски (розповіді про весняні рослини Полтавщини та їх охорону). – 2-е, вид. – Полтава: Верстка, 2001. – 100 с.

6. Криворучко Т.В. Ефемероїди проєктованого регіонального парку “Нижньоворсклянський” // Роль регіональних ландшафтних парків як навчально-виховних центрів. Мат-ли наук.-практ. семінару. – Полтава, 2002. – Верстка. – С. 74-76.

7. Криворучко Т.В. Особливості поширення ефемероїдів на території Диканського регіонального ландшафтного парку // В.І.Вернадський і наука в III тисячолітті. Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. – Полтава, 2003. – С. 76-78.

8. Червона книга України. Рослинний світ / Ред. Шеляг-Сосонко Ю.Р. – К.: Вид. Укр. енциклопедія ім. Бажана, 1996. – 602 с.